

פרופ' אברהם רובינשטיין ז"ל — קווים לדמותו

בי"ג בטבת תשמ"ו מלאו שנתיים לפטירתו של אברהם רובינשטיין ז"ל. כטו"ב שנים פעל ויצר והורה בתוכנו; היה פרופ' לתולדות יהדות מזרח אירופה במחלקה לתולדות ישראל; כיהן כראש המכון לחקר הציונות הדתית, כבעל הקתדרה לחסידות וכראש המחלקה לתולדות ישראל בשנים תשל"ט—תש"ם. הוא היה מורה דגול וחבר נאמן, חוקר מעמיק ופורה, בעל כושר-הבעה, ניסוח מבריק והיגיון משכנע, איש חכם ופיקח, משכיל ורחב-דעת, צנוע ואציל-רוח — מעמודי התווך של מחלקתנו, שבהיעקרו מתוכנו הותיר אחריו חלל שקשה מאוד למלאו.

שני מוקדים היו ליצירתו המחקרית: החסידות והציונות הדתית. שכן את שתיהן ספג בימי נעוריו. את האהבה לחסידות ינק בבית סבו מצד אמו, הרב יצחק מאיר קאנאל זצ"ל, הנאמן לבית גור, מחשובי הרבנים בווארשה, שעוד ראה וחש על גופו את מוראות השואה, ואת האהבה לציון ינק בבית סבו מצד אביו, הרב גדליה צבי רובינשטיין זצ"ל, רבה של זבארז', מגדולי התורה בגאליציה ונאמן תנועת המזרחי. ועל שתי אהבות אלה נוספה מורשת החינוך וההוראה שקיבל מאביו — אף הוא איש המזרחי — הרב ישראל דוד רובינשטיין ז"ל, שהרביץ תורה בווארשה במוסד מפואר בעל מוניטין, "תחכמוני", ונפטר בדמי ימיו.

אזכיר גם את אבי סבו, הרב מרדכי רובינשטיין זצ"ל, המגיד מקראקוב שבגאליציה, מחבר ספרים שונים, וביניהם פירושים לפרקי אבות ולהגדה של פסח, שעלה ארצה לפני מלחמת העולם הראשונה ומנוחתו כבוד על הר הזיתים.

אברהם ז"ל סיים את בית-המדרש לרבנים "תחכמוני" בווארשה בשנת תרצ"א (1931), למד שנה אחת בברלין, בבית המדרש לרבנים מיסודו של

ר"ע הילדסהיימר ובאוניברסיטת ברלין, חזר לווארשה והיה בין מייסדי השומר הדתי וחבר ההנהגה הארצית שלה. מראשית דרכו בארץ, למן עלייתו בשנת התרצ"ה, נמשך אברהם לפעילות חינוכית וציבורית, שבה גילה כישרון ותושייה, תבונה ותכמת-מעשה. בשנים הראשונות פעל בהנהלה הארצית של בני-עקיבא ועמד בראש מחלקת ההדרכה של התנועה, שהייתה אז בראשית דרכה. הוא יצק את דפוסי החינוכיים, ניצח על הכשרת מדריכים, ערך את ביטאונה "ירעים" במשך שנים ארוכות והיה בין מעצביה ובונה. אף לאחר מכן הקדיש שנים רבות לפעילות תנועתית והיה חבר המרכז של הפועל המזרחי. מפעילותו בתנועת הנוער נקרא לעבודת הוראה, ובין היתר ניהל את בית הספר "תחמוגני" ברחובות, שנוסד אז מקרוב ונאבק על עצם קיומו בתוך אווירה חילונית ועוינת. בכשרון רב עלה בידו לחזק את ההתחלות וליצור תשתית לבית-ספר גדול ומשגשג.

משם הוליכה דרכו לעליית הנוער. תחילה כיהן כמפקח ואחר-כך כמנהל האגף הדתי והימים ימי הקליטה של בני שארית הפלטה לאחר השואה וימי העלייה הגדולה בתחילת המדינה הצעירה, שנים שהביאו אלפי ילדים למוסדות עליית-הנוער, כשהיה צריך להיאבק על גפשמ ועל חינוכם. אף במערכה זו עמד בכבוד ובהצלחה, וזכה להערכה רבה של כל החוגים מן הפעילות הארגונית הקשה, במשך כעשר שנים, חזר לשדה-החינוך, כמנהל הסמינר להכשרת מדריכים לעליית הנוער הדתית, תפקיד שמילא במשך שנים כמדריך למדריכים וכמורה למורים, ואף בכהונה זו עלה בידו להשיג הישגים חשובים.

רק לאחר כשני עשורים של פעילות חינוכית וציבורית פנה לעבודת-מחקר מדעית. בשנת התש"ך אושרה עבודת-הדוקטור שלו על "ראשיתה של החסידות בפולין המרכזית", בהדרכת פרופ' ב"צ דינור ז"ל, ומאו מקד את עיקר מחקריו בתורת החסידות ובתולדותיה, בספרותה ובמקומה בתולדות ישראל. בשנים התשכ"ד-התשכ"ו כיהן כמרצה בכיר באוניברסיטת באר-שבע, ומשנת התשכ"ז ועד לפטירתו הורה ופעל באוניברסיטת בראילן. יצירתו המחקרית הפורייה של המנוח בתחום החסידות במשך שני עשורים הניבה יבול מבורך: הוא ההדיר שני ספרים חשובים, שניהם משל משכילים, אך המרחק רב ביניהם: הספר הראשון הוא "שלום על ישראל" לאליעזר צבי צוויפל, משכיל שסלל דרך להערכה מחדשת של החסידות במאה הי"ט (הופיע לראשונה בשנת התרכ"ח) והמציג את עצמו כאובייקטיבי, אך אינו מסתיר את אהדתו לחסידות. והספר השני הוא: "על מהות כת החסידים" ליצחק פרל, שהוא כתב-קיטרוג חריף האוסר מלחמה על החסידות

ומשתדל לשכנע את השלטונות כי צפויה סכנה חמורה מן הכת לאוכלוסייה היהודית, לשלום המדינה ולחברה כולה. זכה המנוח ופרסם לראשונה את כתב-היד בהוצאת האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים במלאת מאה ושישים שנה לחיבורו (בהתשל"ז), שממנו שרד עותק אחד בלבד בבית-הספרים הלאומי. לספר הקדים רובינשטיין מבוא רב-ערך שהוא מחקר כשלעצמו. נוסף לכך ערך אברהם רובינשטיין את הספר "פרקים בתורת החסידות ובתולדותיה". הספר הוא אסופת-המאמרים בהוצאת מרכז ש"ר, והוא הופיע בשנת התשל"ח, וכעבור חמש שנים במהדורה שנייה. באסופה זו נכלל בין היתר מאמרו המקיף על תולדות החסידות, שהופיע לראשונה בכרך י"ז של האנציקלופדיה העברית.

בשנים האחרונות פנה נוסף לחסידות, לשדה-מחקר חדש, לצינונות הדתית. הייתה לו תחושה, שזו מונחת בקרן זווית ואין דורש לה, ומי יגאלנה אם לא האוניברסיטה הדתית הנקראת על שם קברניטה הגדול של הצינונות הדתית? עמל רב השקיע בפיתוחו של המכון לחקר הצינונות הדתית, שבו נתגלה לא רק כחוקר מעולה, אלא גם כנאמן ביתה של תנועת המזרחי. חרף האמצעים הדלים שהועמדו לרשותו הצליח ליצור יש מאין ולהניח יסודות לתשתית נרחבת למחקר בעתיד. בשקידה בלתי-ירגילה ובדבקות במטרה טרח על כינוס עזבונו וארכיונים משל ראשוני תנועת "תורה ועבודה", דאג לראיונם של ותיקים, בעלי זיכרונות, אסף עיתונים וחומר שבדפוס, והמכון קרם עור וגידים. הוא עצמו התמסר לחקר הצינונות הדתית בפולין שבין שתי מלחמות העולם, וספרו, "תנועה בעידן של תמורה", על ראשיתה של התנועה, נועד להיות ראשון לסדרת מחקרים המציבים יד ושם לתנועה מפוארת שאיננה עוד. לפנינו מחקר חשוב, סמוך על תיעוד נרחב, שהוא בבחינת עבודה חלוצית בתחום זה. בפעם הראשונה מוצגת כאן משנת הצינונות הדתית בפולין, על שלל גוניה ודעותיה, כפי שהיא עולה מארך הדיונים וחילופי-הדעות בבית-מדרשה של התנועה ומשמשת לאחר מכן גר לרגלם של הארגונים שצמחו מתוכו.

אסופת המחקרים "בשבילי התחייה", שאברהם רובינשטיין ז"ל עוד הספיק להוציא לאור בשנת התשמ"ג, מעידה על הרמה הנאותה שביקש לשוות לפרסומי המכון. וכך הוא כותב בהקדמה לקובץ: "המכון לחקר הצינונות הדתית שם לו למטרה, בין היתר, לתת לקורא חיבורים שנכתבו מתוך גישה אובייקטיבית-ביקורתית, הנשענים על בדיקה מדוקדקת של התיעוד, ותכליתם לחשוף את שורשי הצינונות הדתית ואת פעליה במהלך התגבשותה הרעיונית והתפתחותה ההיסטורית".

בחיבה מיוחדת כתב על הרב יצחק ניסנבוים ז"ל, מראשוני הצינונות הדתית

בפולין. ענק הרוח, סופר פורה ואיש המעשה, שהשפיע רבות על ההתעוררות הלאומית בקרב שלומי אמוני ישראל. בספר שרגאי ייחד את דבריו לפעמי משית וחבלי משיח במשנתו של הרב י' ניסנבוים ותיאר את מגמת המחבר בספרו "מסורת וחרות", שהופיע זמן קצר לפני מלחמת העולם השנייה, "לחוק את המסורות לעם, לתורה, לארץ ולאושש בקרב הקוראים את הביטחון בגואל ולהכשירם לגאולה, ההולכת ומתגשמת — לדבריו — דומא מתוך ייסורי התקופה". ומדגיש אברהם רובינשטיין, "שכמו כל העמים בראש הציבוריות היהודית בפולין באותן השנים, לא חש הרב ניסנבוים את העומד להתרחש, את השואה המתקרבת, אך יותר מרבים אחרים חש במשך החריף שפקד במחצית שנות השלושים את האומה כולה וראה תקופה רבת ייסורין זו כאיתות לעידן החדש המתקרב ובא. הוא שמע צעדי המשיח ההולכים וקרבים, ואם עדיין בנדוד לא בא, הנה פעמי רגליו כבר נשמעים. בעיסוקו במשנת הרב ניסנבוים המשיך במאמרו הגדול בקובץ "בשכני התחייה", שבו העלה קווים ביוגרפיים לדמותו ותיאר את יסודות גונו ומשנתו הלאומית. במאמר זה גדרש רובינשטיין גם לתפקיד ההיסטוריוגרף הכביר שמילאו הדרשנים-המטיפים בהתעוררות הלאומית של עם ישראל באירופה המזרחית. מאמר זה הוא דוגמה לניתוח היסטוריוגרפי של אישיות דגולה על רקע תיאור מעמיק של התקופה, ומחברו מדגיש את בהרחבה את החידוש הגדול של הרב ניסנבוים בטביעת המטבע של קהת החיים לעומת קידוש השם בימי המצוקה והפורענות.

עוד תכניות רבות היו באמתחתו לחקר הציונות הדתית ולהקר התסדות ולא זכה להשלים את מלאכתו. לא זכה הוא, ולא זכינו אנחנו. בעשור האחרון לחייו ייחד מאמצי מחקר מרובים לספר יסוד בספרות החסידות שהיה אהוב עליו ביותר, "שבחי הבעש"ט". שישה מאמרים נכתבו על פרקים שונים שבספר, אך את המאמר הגדול והמקיף, ניתוח תוכנו של הספר ומשמעותו, לא הספיק לסיים. במאמרו "הערות לס' שבחי הבעש"ט" ציין, כי "מפאת העדר מהדורה מדעית של 'שבחי הבעש"ט' אין בידענו אלא ידיעות דלות בלבד על קובץ מופלא זה, על משמעותו ההיסטורית (כי תוף היסודות הספרותיים, קיים ב'שבחי הבעש"ט' חומר היסטורי ריאלי מפקט ובלתי ניתן לערעור), מקורות יניקתו, מבנהו הספרותי ודרכי עריכתו. לכן החליט לעסוק בהכנת מהדורה מדעית של ספר זה, תוך בדיקה והשוואה של הדפוסים השונים וכתבי-יד מקוריים שנמצאו בגנוי הרבי מלובאניץ. בשנה האחרונה לחייו השקיע מאמצים מרובים כדי לסיים את עבודתו. ייתכן שחש כי קצו קרוב, בבחינת "ויקרבו ימי ישראל למות" לפי פירוש הרד"ק: "שהרגיש בעצמו כי קרובה מיתתו". אכן, עלה בידו לסיים את

פרופ' אברהם רובינשטיין ז"ל

15

החיבור כשלעצמו, ותוך כדי עבודתו על המבוא נקפד פתיל-חייו ונוחקה שלשלת היצירה. זכרו יינן בקרבנו, בקרב חבריו לעבודה, תלמידיו ובני-משפחתו, כדמות בלתי-גשכחת של חוקר ורע, מורה וחבר. חבל על דאבדין ולא משתכחין.

מרדכי אליאב